

Vitéz János levelei és beszédei

Szokatlan dolog, hogy a szerző vagy szerkesztő maga kommandálja nyilvánosan a művét. Okkal vélheti ilyen esetben az olvasó, hogy nincs minden rendjén: valamit ki akar a szerző magyarázni, vagy éppen takargatni valója van.

Bevallom: most, hogy hosszas gyűjtő és szerkesztő munkám eredményeként napvilágot látott Vitéz János leveleinek és beszédeinek új, kritikai szövegkiadása,¹ maradt olyan közlendőm, magyarázni valóm, amivel a kiadás előszavát nem terhelhettem meg, viszont ezeknek ismerete nélkül méltán megkérdőjelezhetné valaki a kötet összeállításának helyességét, a bevett szövegek egyikének vagy másikának autentikus voltát.

A közlésre szánt Vitéz-műveket három fő csoportba soroltam: I. *Epistolarium* (Leveleskönyv), II. *Epistolae variae* (Vegyes levelek), III. *Orationes* (Politikai beszédek). Ez a csoportosítás részben megfelel az anyag időrendjének, részben pedig – ha szabad ezt mondani – műfaji szempontból indokolható. A Leveleskönyv (80. java részében misszilis, valamint Ivanich Pál elő- és utószava) 1451 végére állt össze végleges alakjában; a benne olvasható, Vitéz fogalmazta levelek 1445. április 24-e és 1451. május 18-a között keletkeztek. Ezt a gyűjteményt a bécsi Österreichische Nationalbibliothek egyik kódexe őrizte meg számunkra. Mivel nem tudjuk, hogy ki volt az a „Paulus archidiaconus”, aki Vitézt ennek összeállítására unszolta, sem azt, hogy a gyűjtemény elkészítésekor hány másolati példány készült, s hogy Pál főesperes meg is kapta-e végül a kért leveleskönyvet – a bécsi kódexről csak annyit állíthatunk biztosan, hogy rendkívül közel áll, talán azonos is a Vitéz János utasítására, Ivanich ellenőrzése mellett készült másolattal vagy másolatok egyikével. A kódexnek ez előkelő rangot biztosít; ezért úgy döntöttem, hogy szövegét minden változtatás nélkül közlöm, még az itt-ott következtetlen kronológiát sem állítva helyre. (Lásd részletesebben a kötet bevezetésének 17. skk. lapjait.)

A második rész – „Elegyes levelek” – jóval tarkább képet mutat, és jónéhány problémát is felvet.

Legelső darabja – egyúttal Vitéz ránk maradt legkorábbi, még zágrábi őrkanonok korában fogalmazott írása – az a szerződés, amelyben Magyarország követei I. Ulászló lengyel királyt Magyarország választott királyának ismerték el s egyúttal véd- és dacszövetséget kötöttek vele mindkét ország közös ellenségeivel szemben; dátuma 1440. március 9-e. A végső levél pedig egy datálatlan – minden valószínűség szerint élete utolsó évtizedében íródott – rövid kis kérése unokaöccse, Ianus Pannonius ügyében Jakab páviai püspökhöz.

Annak a 48 levélnek az összegyűjtése és időrendjének megállapítása, amelyet ez a fejezet tartalmaz, sok szempontból vitatható lehet. Most csak összegyűjtésükről, kivágatásukról kívánok szólni – pontosabban arról, hogy milyen szempontok figyelembevételével kerültek be Vitéz műveinek ebbe a kiadásába.

1. sz. A „Iohannes de Zredna custos Zagrabiensis” aláírás alapján már Fraknoi Vilmos is hivatkozott rá.²

2. sz. A magyar országnagyok 1447. február 27-i levelét a lengyel országnagyokhoz ugyancsak Fraknoi utalása alapján vettem be a kötetbe.³ Pusztán az ő tekintélye azonban még nem volna

¹ Iohannes VITÉZ de ZREDNA: *Opera quae supersunt*, Bp. 1980.

² FRAKNOI Vilmos: Vitéz János esztergomi érsek élete, Bp. 1879. 17.

³ FRAKNOI: i. m. 42.

elegendő, hogy Vitéz szerzőségét valószínűsítsem; ami meggyőzőtt, az a levél stílusának és szókincsének a kétségtelen hitelű Vitéz-iratokkal való feltűnő és szoros rokonsága volt.

Ez a rokonítás a cikk folyamán még többször előkerül. Ezért előljáróban néhány elvi megjegyzést kívánok tenni vele kapcsolatban.

Amennyire tudom, a magyar középkornak vagy reneszánsznak egyetlen írásművét vagy írói életművét sem tették még nálunk kimerítő szótani és stilisztikai vizsgálat tárgyává. 1975-ben benyújtott „Humanista prózairodalmunk kezdetei (Vitéz János írói életműve)” című – nem publikált – kandidátusi értekezésem is csak szerény kísérlet volt, s már csak a disszertációkra vonatkozó előírások miatt sem törekedhettem benne teljességre. Mégis úgy érzem, hogy az ott kipróbált módszer hathatós segítséget nyújthat anonim szövegek szerzőinek azonosításához – ázzal a megszorítással természetesen, hogy csakis az irodalomtudomány egyéb eszközeinek felhasználásával együtt. Azt a vizsgálatot, amelyből az alábbiakban bő szemelvényeket kell bemutatnom, ott a következő szavakkal zártam le: „Az... eljárás további kiterjesztésével bizonyára sok anonim szöveg szerzősége kimutatható lenne Vitézre nézve... Nem szabad persze arról sem megfeledkeznünk, hogy egy bizonyos szó- vagy fráziskincs, sőt stílusfordulatok köre jellemző lehet nem csupán egyetlen íróra, hanem egy szűkebb csoportra, egy iskolára vagy esetleg korra is... Ha a humanisták stílusának a kutatása eljut majd arra a fokra, hogy... az adatok összességét feldolgozhassa, és két-három évszázad szó- és stílustörténetét bemutathassa... eredményeim éppúgy nyerhetnek általa további megerősítést, mint... cáfolatot”.⁴

Ma is azt tartom, hogy eredményeim nem cáfolhatatlanok; de valószínűségük, ismereteink mai fokán, eléggé nagy ahhoz, hogy támaszkodhassunk rájuk.

Ami az előbb érintett 2. sz. levelet illeti, feltűnő például az adnominatio-nak vagy paronomasia-nak nevezett figura gyakori előfordulása; ez Vitéz stílusának egyik legfeltűnőbb s egyúttal egyik leghatásosabb stiláris eszköze.⁵ Ennek az alakzatnak az a lényege, hogy etimológiájuk szerint rokon vagy rokonnak látszó szavakat, illetve hangalakjukat tekintve összecsengő szavakat alkalmaz egy mondaton, lehetőleg egy mondattagon belül, olykor a fokozás, olykor az ellentétezés kedvéért. A Leveleskönyv 27. leveléből a következők példáit idézhetem (de felüthetném a kötetet szinte bármelyik lapjánál): „*solicitudinem* mihi sponte *solicito* ingerit” (1. mondat); „*si absentia*, et non pocius *ferax presencía* censerí debet” (5.); „*cedere* cupiens alios, *cecidit* ipse” (7.); „*terram* illam, non minus *infidam* hactenus, quam *infestam*, *victor* ipse gubernator... *fidei* huius corone *revinxit*” (8.); „*pacem*... *pactus* est” (uo.); „*quamprimum* ea *implicacione*... poterit *explicari*” (14.); „*etsi posterior* merito sim, sed ad hoc iter haut *postremus* exurgam” (15.). Lehetne folytatni; ehelyett lássunk hasonló alakzatokat a II. rész 2. leveléből! „*Ut incommoda* nostra aequae, ut *commoda* vobiscum... *participemus*” (1. mondat); „*nota* potius, quam *notificanda* scribere” (5.); „*simulatam amicitiam*, vel potius ingenitam et ferme naturalem *inimicitiam*” (uo.); „*sublatam*... *inhoneste* regni nostri coronam *inhonestius* detinent” (uo.); „*Ut nisi* ignoracione vestra *abuti* videamur, iustis... honoribus hinc inde *usi* magna claraque fide cognatam amicitiam teneremus” (9.); „*et perferre*... *et inferre*” (20.) és „*nostros* mores... tam *cognitos*, quam *cognatos*” (22.).

Nem sok erőfeszítésbe kerülne ez utóbbi példák egészen pontos megfelelőit is megkeresni a Leveleskönyvben vagy Vitéz politikai beszédeiben – de azt hiszem, egy ilyen véletlenszerű egybevetés is elegendő lehet annak valószínűsítésére, hogy itt is Vitéz fogalmazta levéllel van dolgunk.

Ezt a benyomásunkat erősítheti tovább az az összeállítás is, amelyben ennek a levélnek néhány jellegzetes szófüzését vetem össze a Leveleskönyv (I.), az Elegyes levelek (II.) hiteles Vitéz-leveleivel meg a beszédek (III.) hasonló kifejezéseivel.

A „*fida studia nostra magis ac magis nos erigunt*” (hű törekvéseink egyre inkább fölbátorítanak bennünket: 1. mondat) párhuzamát ilyen kifejezésekben látom: „*acclinatum robur erigere*” (a hanyatló erőt megtámoogatni: I, 3, 17) vagy „*duplicato*... *praedecessoris sui spiritu erectus*” (elődjének lelkiületét megkettőzve bátorságra kapva: II, 22, 7). Ugyanitt az „*amica confidentia*” (baráti bizalommal) Vitéz szívesen választott jelzőjét tartalmazza, mint az „*amica certamina*” (I, 22, 2), az „*amicus animus*” (I, 39, 3), „*amica commercia*” (I, 78, 38) vagy az „*amicum foedus*” (II, 8, 3).

⁴ Idézett értekezés 249 k.

⁵ BORONKAI Iván, Vitéz János retorikai iskolázottsága, ItK 1975. 129 kk. – Uő: Humanista prózairodalmunk kezdetei, Bp. 1975. (Kézirat.) 226 k.

Vitéz egyik legkedveltebb jelzője, az *opportunus*, levelünk 5. mondatában a *gubernaculum* mellett áll. Íme egy csokor azokból a főnevekből, amelyek jelzős kapcsolatot alkotván vele a Leveleskönyvben, „alkalmasak”, „kedvezőek”, „előnyösek” stb.: *complacentia* (50, 2), *expectatio* (27, 17), *favor et patrocinium* (60, 8), *gratitudo* (64, 3), *litterae* (28, 1; 40, 7), *opera* (42, 5), *pax* (59, 14), *remedium* (71, 15), *securitas* (29, 6), *subsidium* (45, 14) és *usus* (1, 30). Egyéb leveleiben a *certamen* (II, 12; 5), a *resistentia* (7, 8), a *succursus* (5, 11; 6, 7), beszédeiben a *conclusio* (III, 1, 86), az *opera* (4, 19) áll mellette, és megtalálható a kiindulásul választott kifejezés legközelebbi rokona, az *opportunum regimen* is (1, 45).

Említi a levél a „régóta mindkét részről keresett baráti érzéseket” (*quaesitam diu utrinque dilectionem*: 8. mondat), valamint „az atyák kereste drága szövetséget” (*quaesitum a parentibus carum faedus[így]: 9.*). Hogy ez is Vitéz egyik kedvelt szava volt, bizonyítja néhány idézet Leveleskönyvéből meg beszédeiből. Két ízben is beszél „keresett békességről”, amelyet III. Frigyes császár rossz szemmel néz és ellenség módjára fenyeget (*quesite paci nova iurgia pronus intorquet*: I, 25, 3 és *quesitam pacem non ferens equo animo*: I, 25, 6). Hasonlóképp lehet keresni a békét vagy fegyverszünetet az ellenség-
gel is (ne *federa pacis vel querantur cum Turco* vel *suscipiantur oblata* – valamint: *maiestas regia*. . . *pacta treuge vel pacis nec querere* vult cum *Thurco* nec *suscipere*: III, 11, 60–61).

És álljon itt még – önmagáért beszélve – néhány párhuzamba állított idézet a szövegrokonság bizonyosságául.

Rex noster et vester, utpote vobis *natus* et nobis *datus* (II, 2, 10).

Regnum. . . in quo nobis *natus* nobisque *datus* es (III, 20, 20); *serenitatem vestram paci*. . . *natam datamque* (sc. esse: I, 43, 6).

Lapsu suo – imo potius nostro cum suo (10).

Litteris meis – ymmo non meis, sed tocius huius patrie (I, 7, 2); si me – vel potius communis nostre religionis statum in me. . . honoratum esse volet (I, 35, 6); hanc nostram, ymmo fidei causam (I, 37, 23).

Sed longe aliter, ac sperabamus, consecuti sumus (13).

Sed longe aliter, quam spes dabatur, actum est (I, 26, 4).

Folytathatnánk, de bizonyára elég ennyi is. Láthatjuk az idézett példák-ból, hogy nem csupán szívesen s gyakran használt azonos szavakat találunk a kérdéses levélben s Vitéz egyéb írásában, hanem azonos vagy csaknem azonos frázisokat, szólásokat, szinte alakzattá vált szókapcsolatokat is. Ennyi hasonlóság két különböző író műveiben aligha lenne kimutatható.

Most folytassuk tovább az *Epistolae variae* darabjainak szemlélését!

3. sz. Bemutattam és közöltem a Filológiai Közlemben.⁶

4. sz. Közlését részint az a körülmény ajánlotta, hogy Hunyadi János, a lengyel Lassocki Miklós és Vitéz között szoros barátság állott fenn,⁷ részint megint csak olyan nyelvi jegyek, amelyek Vitéz stílusára jellemzőek. (Pl. a már említett *opportunus* szó itt, ebben az aránylag rövid levélben kétszer is előfordul, egyszer adverbiumként, egyszer jelzőként stb.).

5–8., 10–14. és 16–22. sz. Ezek a levelek Ráth Károlynak, első publikációjuknak⁸ állítása szerint egy olyan gyűjteményben voltak találhatóak, amelyik tartalmazta a Leveleskönyvet és annak folytatásaként ezeket a túlnyomó többségükben V. László király nevében írott leveleket. Ez a XV. század végi kódex azóta eltűnt; a levelek jellege és hangvétele azonban nem hagy kétségben afelől, hogy Ráth tanúságát elfogadva, Vitéz eredeti fogalmazványait lássuk bennük.

⁶ BORONKAI Iván, *Vitéz János ismeretlen levele Carvajal bíborshoz*, FK 1972. 383 kk.

⁷ FRAKNÓI, i. m. 74 kk. és több levél a Leveleskönyvben.

⁸ RÁTH Károly és RÖMER Flóris, *V. László magyar, cseh stb. királynak. . . levelei*, Győri Tört. és Rég. Füzetek I. (1861) 305–321; II. (1863) 38–55.

9. sz. Aláírója: „Iohannes episcopus Varadiensis, cancellarius”.

15. sz. Lásd a korábbi irodalom megállapításait!⁹

23. sz. Az aláírás: „Iohannes episcopus Varadiensis”, valamint a levél tartalma (beszámoló V. László haláláról) önmagáért beszél.¹⁰

24. sz. A kódex (OL DL. 50404) megnevezi a levél íróját („Iohannes Varadiensis”). Ugyanezen az alapon vettem bele gyűjteményembe a 30–36, valamint a 40. és 47. sz. levelet – jöllehet az utóbbi időben Csapodi Csaba azt a véleményét fejezte ki, hogy fogalmazójuk nem Vitéz, hanem Ianus Pannonius volt.¹¹ Nem tartom ugyan valószínűnek, hogy az akkor már pécsi püspök Ianus írta volna nagybátyjának a leveleit (mint ahogyan viszont a kancellárságot betöltő Vitéz írhatta Hunyadi János vagy V. László király nevében az országos ügyeket tárgyzó leveleket), mindazonáltal a kérdés eldöntését a további vizsgálatok eredményétől teszem függővé. Mivel azonban Vitéz szándékát fejezik ki ezek a levelek s őt vallják elküldőjükül, nem rekeszthettem ki őket ebből a gyűjteményből.

41. sz. A levél 1465. október 17-én íródott Esztergomban. Vitéz ekkor már esztergomi érsek volt. A tartalom és a megszólítás – „Reverende pater, frater noster dilecte” – nem hagy kétséget afelől, hogy csakis igen befolyásos, a politikában elsőrendű szerepet játszó főpap írta főpapi kollégájának: Vitéz János Protáz olmtüzi püspöknek.

42–44. sz. Mind a hármat aláírása hitelesíti: „Iohannes archiepiscopus Strigoniensis”.

45–46. sz. Mind a kettő önmegnevezéssel kezdődik: „Iohannes. . . archiepiscopus Strigoniensis”.

48. sz. Ianus Pannoniust „dominus Quinqueecclesiensis, frater noster”-nek nevezi, s az ő érdekében fordul Jakab páviai püspökhöz. Szoros rokonságot mutat a 35. sz. levéllel, amelynek élén Vitéz meg is nevezi magát.

Az eddig föl nem sorolt levelek – egy kivételével – feltűnő hasonlatosságot mutatnak már első rátekintésre is. A II, 25-ben Mátyás király ír II. Piusz pápának, a 26-ban az országnagyok ugyancsak a pápának, a 27-ben ugyanezek Carvajal bíborosnak, a 28-ban megint a király a bíborosoknak, végül a 29-ben ugyanő Carvajalnak – s valamennyi irat arról szól, hogy a hosszú ideje „vakans” zágrábi püspöki székre való áthelyezésébe végre hajlandó beleegyezni Vitéz János váradi püspök, de csak olyan feltételekkel, hogy a püspökség zilált lelki és anyagi állapotának rendbehozására megfelelő támogatást nyújtanak majd neki.

Ha az öt, hosszabb-rövidebb levél szövegét úgy olvassuk végig, hogy figyelünk tartalmi és stílári összecsengésükre, lehetetlen el nem fogadnunk azt az állítást, hogy valamennyit ugyanaz a személy írta. Vegyünk szemügyre hat ilyen frázis-csoportot!

1. *Ecclesiam. . . in hoc oppressionis statu fluctuantem* (25, 1) ~ *ecclesie multo a tempore per diversas manus oppresse* (26, 2) ~ *ecclesie a tempore multo per diversas manus oppresse* (27, 1) ~ *quam [ecclesiam] ex diuturna oppressione per viam tandem liberare opportunam. . . statuimus* (28, 1)¹² ~ *ad ecclesiam. . . olim. . . oppressam* (29, 1).

2. *Nec umquam. . . via competens nostre patuit voluntati* (25, 4) ~ *rex. . . viam excogitavit ad id opportunam* (26, 3) ~ *ad illius ecclesie liberationem via patuit dudum quesita* (27, 3) ~ *viam per nos deliberatam oratores nostri. . . declarabunt* (29, 4).

3. *Testis est reverendissimus dominus. . . cardinalis. . . qui eciam tempore. . . genitoris nostri curam. . . presens vidit* (25, 3) ~ *que [via] adhuc presente reverendissima paternitate vestra tentata sepius est* (27, 3) ~ *liberationem eius sepe antehac teste reverendissima paternitate vestra temptatam non potuimus ultra differre* (29, 2).

4. *De competitoribus. . . deliberavimus, ut aliis minoribus debeant esse contenti, prout eorum merita requirunt* (25, 12) ~ *competitores vero pro merito suo competenti statu iubeantur esse contenti* (26, 4) ~ *competitores illi pro merito suo competenti statu remaneant contenti* (27, 4) ~ *competitores. . . pro merito suo competenti statu decrevimus esse contentos* (29, 4).

5. *Provisionem. . . opportunam, unde hic novus instaurator haberet interim adiumenta* (25, 11) ~ *ecclesia illa recuperari potest ac reformari, ut scilicet quibusdam personis translatis idoneus eam*

⁹ FRAKNÓI: i. m. 119; BORONKAI Iván: Vitéz János diplomáciai működéséhez, Antik Tanulmányok 21 (1974) 117 k., 127 k.

¹⁰ Ennek a levélnek a meglétére CS. GÁRDONYI Klára volt szíves felhívni a figyelmemet.

¹¹ CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Külföldre került magyarországi kódexek nyomában, It 1976. 108 k.

restaurator suscipiat, aliunde tamen interim sustentandus (26, 3) ~ *dicto domino... usque ad recuperacionem et reformationem... ecclesie de aliis beneficiis provideatur, unde possit interim adiuvari* (27, 4) ~ *usque ad recuperacionem et debitam reformationem illius ecclesie... aliis interim beneficiis adiuvetur* (29, 3).

6. *Satisfaciet... officio suo pastoralis, et tamquam bonis omnibus rem faciet longe gratissimam; verisimiliter tamen (Deo) magis, quam hominibus... complacebit* (25, 18) ~ *qua in re, licet multum bonis omnibus, Deo tamen magis, quam hominibus... complacebit* (26, 7) ~ *et regie voluntati, et nostris ac bonorum omnium votis quam primum satisfaciat* (27, 6) ~ *placebit non minus Deo, quam bonis omnibus* (28, 3) ~ *voluntati nostre ac bonorum omnium desiderio maturius satisfiat* (29, 5).

Mint látjuk, az író a hasonló vagy azonos szavak, kifejezések alkalmazásával, ám ugyanakkor azok szabad variálásával mesteri levélegyűttest alkotott. Az első levél – a címzett és a levélküldő rangjának megfelelően – a legterjedelmesebb; ennek megfelelően olyan gondolatokat is tartalmaz, mégpedig gazdag stílári köntösben, amelyek a többiből hiányoznak (pl. „Transeundum erat de portu in pelagus, de copia ad inopiam”, vagyis a kinevezendő püspöknek „a kikötőből a nyílt tengerre, a bőségből az inségbe kellene átmennie”: 6. mondat). Az ilyen – bizvást költőinek nevezhető – képek természet-szerűen hiányoznak a hivatalosabb hangvételű, rövidebb levelekből. A legkevesebb frázis a 28-asban van; ez érthető is, hiszen nem más ez, mint egy „sokszorosított” (mert sokaknak címzett) kérés, „supplicatio”, hogy támogassák az országnak a pápa clé tárt kérését a zágrábi egyház ügyében.

Ám ahhoz, hogy ez az öt levél *ebbe* a corpus-ba fölvétethessék, azt is bizonyítanom kell, hogy maga Vitéz fogalmazta őket.

Láttuk, hogy az ő áthelyezéséről van bennük szó; semmi rendkívülit nem látnánk tehát abban, ha írójuk is ő lett volna. Csakhogy ennél többet nyom a latban az a tény, hogy az említett öt levél gondolatmenete és fráziskincse nagyrészt megegyezik a II, 30. levélével – amelyekben maga Vitéz tárja fel a Szent Angyal bíborosa (Carvajal) előtt áthelyezésének nehézségeit, vonakodásának okait és végül beleegyezésének motívumait. Ő is hivatkozik a főpap személyes tanúságára (2. csoport: *testis est... paternitas vestra* [4. mondat]); beszél a kiválasztandó személy feladatáról és a számára szükséges támogatásokról (5. csoport: *utinam repperta esset... persona, que recuperare amissa... et regere valeret instaurata* [8]); *modo cum tali provisione transferemur, unde idonea habere interim possimus adiumenta* [11]); figyelmeztet a vetélytársak kárpótlásának szükségességére és mértékére (4. csoport: *competitorum... meritis non est derogare nostrum; viderit summus pontifex... quibus aut quantis debeant esse contenti* [23]).

De ez is hosszú – mondhatni: a tartós ismeretség jogán baráti hangú és ízig-vérig humanista – levél lévén, olyan mondatokat is tartalmaz, amelyek az imént jellemzett 25-ös számúval rokonítják. Itt van mindjárt ez az antitézis-sor: „*Nam quis est usquam hominum, cuius animo maiora minoribus, impacata quietis, turbulenta tranquillis, quassa integris, dissipata solidis, periculosa tutis, litigiosa pacificis et quodammodo incerta certis plus placeant?*” („Mert hol van az az ember, akinek jobban tetszenék a kicsiny a nagynál, a békétlen a nyugalmasnál, a viharos a csendesnél, az összetört az épnél, a szétszórt az összefogottnál, a veszélynek kitett a biztonságosnál, a vitatott a békésnél és a bármi módon bizonytalan a biztosnál?”: 5. mondat.) Nem emlékeztet-e a fentebb idézett, noha rövidebb „Transeundum erat” kezdetű mondatra, nem ugyanazt fejezi-e ki, nem azonos-e a funkciója?

De találunk meggyőzőbb párhuzamokat is a 25. és a 30. levél szövegében; álljanak itt két oszlopba tördelten:

25. levél

1. *Episcopus Waradiensis ecclesie... multos et quidem iustos ac rationabiles in contrarium allegabat respectus* (7).

2. *Bona [ecclesiae] plus, quam in decem partes per diversas manus distracta, que recolligere ab occupatoribus et reformare perquam laboriosum esset ac longum* (7).

30. levél

Intromittere nos recusaverimus multis et – ut nobis videtur – rationabilibus de causis (4).

Dum ecclesie illius bona per tot manus distracta recolligimus, asserimus, reformamus (11).

3. *Mortalium iudicia* in talibus semper varia et frequentius perversa non immerito verebantur (9).

Mortalium varia et sepe falsa sunt iudicia (13).

4. Misereatur tandem illius *ecclesie*, triginta fere iam ab annis cotidie labentis in peius (16).

Ecclesia... tot iam per annos... cotidie vergens in peius (7).

Ennyi egyezés meggyőzhet a szerző azonosságáról. Azt pedig be kell látnunk, hogy sokkal valószínűbben Vitéz fogalmazta az ő ügyét tárgyaló hivatalos leveleket is, mint megfordítva, hogy Mátyás király kancelláriájának egy ügyes fogalmazója írta volna meg a váradi püspök levelét is (amelyik egyébként a legszemélyesebb hangú, a leghosszabb és a legdiszesebb is valamennyiük között).

A 37. és 38. számú levélnek egymáshoz tartozása világos. Azt pedig, hogy fráziskincsük az itt megtárgyalt öt, illetőleg hat levélhez kapcsolja őket, a fentiek szerint bárki könnyen igazolhatja.

Egy levél maradt még – a 39. számú –, amelyikről ki akarom mutatni Vitéz János szerzőségét. Ismét csak a szövegegyezések bemutatása mutatkozik a legcélszerűbb módszernek:

39. levél

Vitéz egyéb művei

Serius forsitan, ac ratio debiti *postulabat*, accessit tandem mihi copia temporis (2).

Serius multo... quam tempus et necessitudo... *postulabant*, aliquando *tamen*... restitutus es (III, 1, 1).^{1 2}

Spes vestrae sanctitatis, quae princeps rerum est (3).

Tibi [imperator], utpote rerum humanarum principi (III, 3, 13).

Cum... prohibere tentasset passus (16).

Plures... immigrandi passus temptaverit (I, 36, 10).

Tempore intermedio (21).

Tempore autem intermedio (II, 7, 8; 8, 35; 3, 15).

De servitute in libertatem... reducta sunt (24).

Educi de servitute... in dulcissimam libertatis lucem (III, 6, 15); *ex libertate in servitatem reducta est* (III, 7, 63); *transisse de servitute in libertatem* (III, 7, 76).

Plus quam hostilia passi (33).

Plus quam hostilia passi (I, 37, 12); *plus quam hostilia sustinuit* (III, 11, 68).

De vita... pacti... sunt (34).

Vitam pro laude pacisci (III, 1, 80).

Opus est auctrice et adiutrice sanctitate vestra (42).

Ardentis desiderii mei... accipio et adiutorem... et auctorem (I, 5, 1).

Tam a dissensione interna, quam ab externis hostibus (46).

[Terrae] ab internis... dissensionibus salve (I, 6, 4); *conservata est ab internis dissensionibus* (I, 13, 10), vö. még I, 37, 19; 51, 3.

Post multos... labores sudoresque (47).

Multos... sudores pariter et labores impenderunt (III, 5, 21; 6, 8).

^{1 2} Cicerói indítás: Phil. 3, 1!

Compositis et internis et circumvicinis differentiis (48).

Ad eam solam curam... quae mihi adversus... fidei hostes... haereditaria fuit (48).

In hac mea utili absentia (50).

Plurima damna et nocumenta intulerunt (50).

*Cogar vel invitus hanc curam meam alio destinatam*¹³ alio convertere (57).

In componendis differentiis (III, 3, 11); *pro illis differentiis componendis* (II, 44, 4).

Hereditaria a parentibus *cura* successit (III, 4, 20); *cura fidei* ac fidelium tuendorum... regi *hereditario* quodam iure... relicta est (III, 6, 9); *hereditaria* de nobis *cura* (I, 37, 23).

Absentiam... non minus, quam *presentiam utilitate* pares (I, 27, 10).

Plurima dampna et nocumenta intulerim (I, 23, 2); *nocumenta et dampna inferre* (II, 7, 8).

Ut raptum hoc... ocium et alio destinatum tuo precipue voto... dedicarem (I, 1, 24); még: I, 23, 7; 74, 6.

Ezzel a gyűjteménybe fölvevett levelekre vonatkozó mondanivalómat befejeztem. Itt kell azonban figyelemztetnem arra, hogy a Monumenta heraldica III. füzetében közzé van téve két olyan címeradományozó oklevél, amelynek ugyancsak Vitéz János volt a szignálója.¹⁴ Hogy mégsem soroltam be őket Vitéz írásai közé, annak az az oka, hogy csaknem teljes bizonyossággal megállapíthatóan e két, V. László király nevében kiadott iratot a kancellár-püspök nem fogalmazta, mindössze ellenjegyezte „a kiadmány hitelül”. Márpedig a Vitéz-kiadás kritériuma az volt, hogy benne vagy Vitéz fogalmazta, vagy legalább az ő nevében írott leveleket, illetve beszédeket publikáljak.

A 11 beszédről nem sok mondanivalóm van. A 4, 7, 8 és 11-es számúakat közzé tette már Fraknói Vilmos.¹⁵ Az 1–3, 5 és 6-os sorszámuakat én adtam ki.¹⁶ A kötetben elsőként napvilágot látott 9. és 10. beszédről is – noha röviden – beszámoltam már egyik közleményemben;¹⁷ itt nem kívánom bővebben ismertetni őket.

Boronkai Iván

¹³ A kiadással ellentétben ez a helyes szöveg!

¹⁴ Monumenta Hungariae heraldica. Magyar czimeres emlékek. Közli ÁLDÁSY Antal. III. Bp. 1926. 41–42, 43–44.

¹⁵ FRAKNÓI, Guilelmus, Joannis Vitéz de Zredna episcopi Varadiensis orationes... Bp. 1878.

¹⁶ BORONKAI Iván, Vitéz János első követi beszédei, ItK 1972. 212–226; Vitéz János diplomáciai működéséhez, Antik Tanulmányok 1974. 117–128; Die Rede von Johannes Vitéz am Frankfurter Reichstag (1454). Acta Classica Univ. Scient. Debrecen. 1974–1975. 183–188.

¹⁷ BORONKAI Iván, Vitéz János első követi beszédei, ItK 1972. 213. k. – Itt látom szükségesnek, hogy figyelemztetsek a Vitéz-szövegkiadás néhány értelemszavará s sajtóhibájára: a 38. lap utolsó sorának első szava helyesen: *imitandum*; a 174. lap utolsó szava helyesen: *potureunt*; a 203. lap 16. sorában *gratissimum* helyett *gratissimam* írandó; a 211. lap jegyzeteiből kimaradt: 11 nuper: B f 19v; a 216. lap 17. sora közepén a szöveg helyesen: *hanc curam meam alio destinatam alio convertere*; a 234. lap 11. sorában a mondatot záró állítmány helyesen: *aperires*; végül a 265. lap 6. sorának vége *augustam tuam mentem angustat*-nak olvasandó.

Irodalomtörténetünk úgy tartja számon, hogy Magyar István mellett Soós Kristóf az egyetlen, aki a XVI. században saját költségén nyomtatta ki két vastos prédikációs kötetet.¹ Postillájának előszavában utal is erre és hozzáfűzi, hogy „vaj ki kevesen találtattanak azok, akik engemet ebben az Istennek nékiek engedtetett javakból megsegíttetnek volna”. Néhányan támogatták ugyan, de megtiltották, hogy megnevezze őket és nyilvánosan köszönetet mondjon nekik.

Hasonlóan nyilatkozik másik művének, a *Kispróféták magyarázatának* előszavában is. „igen kevesen találtattanak, kik engemet erre való költségben megsegíttetnek volna, jóllehet volt az ígért, de az ígértnek eventusát nem láttam”. Még írásmagyarázata közben is visszatér erre. Amikor Ámos próféta könyvével foglalkozik és szól arról, hogy „tisztünk az, hogy az Isten anyaszentegyházára gondviselők legyünk, ebben az Isten ígéje hirdetésére jó dajkák legyünk”, a lap karéján panaszosan megjegyzi: „Nekem is sokat ígértek, de keveset teljesítettek ez munkámra: volt másra pénzek!”²

A Soós Kristóf szépfőri munkásságával újabban foglalkozó Hübér Ildikó debreceni előadásában utalt arra, hogy a Soós-család levéltárában található záloglevelek kapcsolatban lehettek Kristóf könyvnyomtatási költségeivel és bizonyítják, hogy „áldozatokat vállalt azért, hogy írásait ki tudja adatni”.³ Be is mutatott egy ilyen záloglevelet 1611-ből, vagyis a második könyv megjelenése után kerek évtizeddel későbbi időből. A levéltári anyag azonban sokkal szemléletesebben mutatja, mennyiben nyomtattatta saját költségén Soós Kristóf a munkáit és milyen „áldozatokra” volt képes irodalmi tevékenységéért!

Sóvári Soós Kristóf félárvaként nevelkedett. Apjától örökölt vagyona nagyon megcsappant, s fiatalon – alig 18 évesen – kötött házasságot Bornemisza Margittal. Nyomasztó gazdasági helyzetén a házasságkötésekor tett vagyoni jogi szerződés változtatott. A Szepesti Káptalan előtt ugyanis 1584. január 31-én abban állapodtak meg jövőendő apósával, thernyei és keszthelyi Bornemisza Györggyel, akinek néhány évvel ezelőtt a Soós-család birtokainak javát elzálogosították, hogy ezeket a birtokokat Bornemisza visszaadja Soós Kristófnak.⁴ Az após kikötötte, ha Margit lánya utódok nélkül halna meg, úgy a vagyon a Bornemisza családra száll vissza. A házasságból azonban két gyermek született: György és Anna.

Időközben lezárult a sóvári sóbányák birtoklása miatt a kincstárral folytatott per is és a család megfelelő kárpótlást kapott Zemplén megyei területeken. A kiterjedt rokonság folytán pedig örökségi részhez is jutott Kristóf, úgyhogy másfél évtizeden át kiegyensúlyozott anyagi helyzetben élt, s így nem szorult zálogosításra, sőt 1589-ben sógorától, Bornemisza Miklóstól visszavett Mocsármányon egy birtokrészt 300 forint fejében.⁵ Mindenesetre az 1584 és 1599 közötti időszakban a fennmaradt iratok között egyetlen záloglevél sem szerepel Soós Kristóf terhére. Ezek szerint Postillájának nyomtatási költségeit valóban maga fedezhette, – némi rokon, baráti támogatással, illetve feltételezhetően a könyvek értékesítésével.

A Soós család levéltári anyagában egyébként nincs nyoma a könyvnyomtatási költségeknek, sem a bártfai nyomdával való kapcsolatnak. Az egyetlen ilyen jellegű utalás a XVII. századi Elenchusban található „Xtophor Soos certos Libros accipit a Capto Scepusiensis pro capiando Lumine in fide orthodoxa. NB. Idem Xtophorus Anno 1601 certum Librum educit.”⁶

Ez a későbbi feljegyzés csakis a *Kispróféták magyarázatára* vonatkozhatott, amely valóban 1601-ben jelent meg Bártfán.

Ugyancsak az Elenchus biznysága szerint azonban 1600. január 20-án már elzálogosított Soós Kristóf öt mocsármányi jobbágyot Kendy Miklósnak 700 forintért. Erre az összegre valószínűleg a *Kispróféták* nyomtatása miatt lehetett szüksége, hiszen ez a műve ekkor már nyomdakész állapotban

¹ *Postilla, azaz epistoláknak. . . prédikációk szerint rövid magyarázatja*, Bártfa 1598. RMK I. 299 (ezentúl: *Postilla*) *Az Szent Prófétáknak. . . első része*. Bártfa 1601. RMK. I. 372. (ezentúl: *Kispróféták*)

² *Kispróféták* 951

³ *Eszmei és stílusztikai kérdések a régi magyar prózában*, Debrecen 1978. 42.

⁴ *BENCZE Imre, Adalékok Soós Kristóf életéhez*, MKSz 1971. 194.

⁵ OL. P. 608. Soós cs. lt. Elenchus XVI. 43. 1589–7.

⁶ OL. P. 608 Elenchus Actam Soossianus Saeculi 17.2 fol.

volt, sőt elképzelhető, hogy egy részét már ki is szedték. Feltételezhető, hogy a nyomdai költségek fedezésére szolgált az az 500 forintnyi összeg is, amelyet a kiadás évében, 1601. május 1-én vett fel a Tamásfy testvérektől sóvári birtokrésze ellenében unokatestvére, Soós Albert zempléni alispán özvegyével, Darnóczy Annával közösen.⁷

Soós Kristóf bizonyára folytatni akarta írói tevékenységét. Könyveiben többször tesz említést további terveiről. Az epistolai Postillák után evangéliumi postilla írását is tervbe vette (Postilla 83, Kispróféták 571), sőt Ézsaiás próféta könyvével foglalkozó kommentárra is gondolt (Kispróféták 707). Ezért miután Kendy Miklóstól felvette a 700 forintot, két hét múlva, 1600. február 4-én a Szepesi Káptalannál 100 forintot tett le zálogba néhány kölcsönvett könyv fejében, amint az Elenchus bejegyzése jelzi.

A Szepesi Káptalannak gazdag könyvgyűjteménye lehetett. Szabó Károly 1871-ben Szepesváralján jártában kb. 4000 kötetnyi könyvet talált és ezek között 21 régi magyar nyomtatvány volt. Valószínűleg a XVII. század elején is már bőséges anyag állhatott rendelkezésre. Bizonyára több annál, mint amennyit az eperjesi egyház könyvtárában őriztek. Itt az 1608-ból származó feljegyzés szerint csupán 175 kötet akadt.⁸ A könyvkölcsönzés módjára vet fényt az előbb említett záloglevél, amely szerint Soós Kristóf ebből a káptalani könyvtárból vett kölcsön könyveket, hogy az ógyházi atyák teológiai írásait tanulmányozza. Sajnos az irat a sok hajtogatástól megtört és szakadozott, írása megfakult és igen nehezen olvasható.⁹ Ehelyütt mondok köszönetet Kenéz Győzőnek, aki segítséget nyújtott a bizonytalan olvasatú részek tisztázásánál. Jóvóltából betűhív másolatban közlöm ezt a záloglevelet:

„En Soos Christoph de Sowar valom ez levelemnek Rendiben és adom Tuttára az kiknek illik Hogi en akarvan az Regi Catholica Ecclesianak fundamentombol valo igaz vallasat ertenem, de Religionis Tanusagnak okaert és Idveösseges Tudomannak erteseert az beöczuletes Sepesi Kaptalanbol kerven eöt Regi keönyvet kiveöttem magamhoz, mellicnek eggike Homiliarius Doctorum super Evangielia, et epistolas per totvm annvm. Masik Commentarius super Librum Esdrae usque ad Ecclesiasticum Esdre. Harmadik Novus tipus Bibliarum usque Librum Paralipomenon, Ez harom ep Negiedik Homilias hoc est Conciones populares Ecclesiae Doctorum, Hyeronymj Ambrosijque kinek az vegin hija vagion. Eötödik Sancti Augustjni meditationes. ez az keönyv sem ep. Kerven penjgh at veöttem ez keönyveket hoszom illi condicioval, Hogi ualamjkor eö Kiegielmetek az Sepesi Kaptalan Vrajm, vjra kevannjak, mjnt hogi az Ecclesiahoz való keönyvek, mjnden perpatvar es haladek nélkül szász magiar forjnt keötés alat mjnd magam s mjnd maradekjm tartoszanak megh adnj, mellicet ha en vagi maradekjm megh nem adnanak, ad simplicem honorabilis Capituli Scepusiensis aquisitionem ha szinte halalom teörtennekis az Captalan szasz forintigh joszagom vigore presentiom ratihabitione tamen Vice Comitiss pro tempore Constituti ki uehessen; és maganak mjnden teörvenybeli Remediomok el uezese alat, az szász forintrol eleget vöehessen, seöt permentalom aduan fide et sub pena sacralegiae, hogi eö Kiegielmeteknek Jo Emberseggel megh Terjtem, kinek biszonsagara attam ez en peczetes es keszem jrasaval ereössitet leveletem, Actum In Capitulo Scepusiensis 4 d. Februarij Anno Domino 1600”

A kölcsönvett könyvek között szerepel tehát egy egész esztendőre szóló homíliás gyűjtemény, egy kommentár a kanonikus Ezsdrás könyvtől az apokrif Ezsdrásig, valamint egy új bibliakiadás, mely csupán a történeti könyveket tartalmazta a Krónikák könyvével bezárólag. Ezek hiánytalan példányok voltak. A Hieronymus és Ambrosius egyházatyák homíliáit és Ágoston meditációit tartalmazó kötetek azonban sérültek, hiányosak voltak. Mindenesetre nagy értéket képviseltek, ha száz magyar forintot kellett biztosítékként a káptalannál elhelyezni, mégpedig – amint láttuk – a legszigorúbb jogi következmények mellett. (A 100 forint érték nagyságát akkor érzékeljük, ha tudjuk, hogy ebben az időben Bocatius Jánosnak, az eperjesi iskola rectorának évi fizetése 80 forint, s a jól dotált szepesváraljai lelkész évi fizetése pedig 50 forintot tett ki.)¹⁰

A XVI. század utolsó évtizedeiben kemény teológiai vita folyt már országszerte a reformáció különböző irányzatai között. Az ország északi része, a Szepesség és Sáros sem volt ettől mentes. A

⁷ OL. P. 608 1601, ill. Elenchus XVII. 3 fol.

⁸ Száz 1872. 695 és MKSz 1918. 89.

⁹ OL. P. 608. 1600. 7 fol.

¹⁰ BRUCKNER Gy., *A reformáció és ellenreformáció a Szepességben*, Bp. 1922. 174.; HÖRK. J., *Az eperjesi ev. koll. története*, Kassa 1896. 44.

gnessio-lutheránusok lelkes patrónusa és képviselője gradeci Horváth Gergely hajthatatlan vitázó volt. A másik oldalon Ambrosius Lam Sebestyén, a helvét irányzat harcosaként jeleskedett. A nyomdák – elsősorban a bártfai Klöss Jakabé – szinte ontották sajtójuk alól a téziseket és cáfolatokat, válaszokat és viszontválaszokat. Soós Kristóf írásaiban is nyoma van ennek a vitának. Már Postillájában említi, hogy a „visszavonás”, a villongás veszedelmet szerez, s „régí schythiai vér szorult” azokba, kik ilyen háborúságot támasztanak (Postilla 18.). Zoványi Jenő vélekedésével ellentétben azonban megállapíthatjuk, hogy távol állott tőle az irénikus törekvés.¹¹ Nem fér kétség ahhoz, hogy Soós Kristóf írásaiban a lutheránus reformátori irányzathoz tartozónak vallotta magát. A megigazulástan és a predestináció tekintetében éppúgy, mint az úrvacsoratan szempontjából. De mint „gyakorló” keresztény nem volt részrehajló, s a másképp gondolkodókat, máshitűeket is megbecsülte. Megróttá a reformátori irányzatok közötti torzsalkodást, egyenetlenséget, de nem kívánta a különbözőségek elhallgatását, sem azt, hogy a különböző tanokat összevegyítsék, összeolvasszák irénikus módon.

Mint földesúr nemcsak prédikációkban írt arról, hogy a fejedelmeknek, főuraknak kötelessége a rájuk bízottakkal törődni, alattvalóikról gondot viselni, hanem gyakorolta is ezt. Így Kiskövesden 1609 májusában egy kőházat adott át Ceglédi István prédikátor kérésére templomi használatra. „Meggondolván azt, mire kelljen ez jelen való életben is keresztény embernek legnagyobb gondjának és szorgalmatosságának lenni, tudniillik az Istennek neve tisztességére, melyből igéje terjedése következik, honnan ismét az embereknek lelkük üdvössége kezd kijőni. . . Én is ezokáért. . . rendeltem templomul az Bak hegye szőlő alatt való kőházat. . .” – olvassuk ajándékozó levelében.¹²

De szót emel a sóvári katolikus templomot ért inzultáció miatt is, mint a templom kegysura, helyi tekintélyes földesúr. Kitűnik ez abból a hivatalos érdeklődő levélből, amelyet Kassáról intéztek hozzá 1604. április 23-án.¹³ Majd a sóvári egyház textiliáiból ad kölcsönbe a hannusfalvi Mátyás papnak az ottani egyház használatára egy fehér kamuka casulát, antependiumot, egy vert arany stólat, „pázsit színű” manipulust, vörös bársony casulát és manipulust, valamint egy albat és egy kis humelarét.¹⁴

Ez a hazájának, népének a legnehezebb időben használni kívánó egyéniség, aki Postillájának előszavában leszögezte: „azon volnék, ezt szívem szerint kívánnám, hogy ez mi nemzetségünket is az jóban építhetném, az gonoszban fogyathatnám”, aki segítőkészen állt egyesek és közösségek mellé, további műveit sajnos már nem nyomtathatta ki. 1616-ban fiát is elvesztette, amint azt a sóvári egyházban fennmaradt latin nyelvű epitáfium másolata mutatja.¹⁵ Sőt halálában sem lehetett békeséges nyugta, ahogyan az menyének, özv. Soós Györgyné Berzeviczy Erzsébetnek 1621-ben kelt peres iratából kiderül. „. . . Soós Kristóf, mikor az árnyékvilágból kimúlt volna az elmúlt napokban, nem tudatik honnanvaló indulatjából. . . Darnóczy Anna asszony fiával Soós Péterrel melléjük vevén sokszámú fegyveres népet, azon szerelmes uramnak idős atyja teste mellől el rekesztvén teste is a föld színén lévén, nemes udvarát Kiskövesd nevű faluban, Zemplén megyében valót, benne levő minden ingó-bíngó marhájával és ahhoz tartozó jószágával magának és fiának tulajdonítván, az mostani háború időre nézvéen hatalmasul az ország törvénye és az Isten igazsága ellen. . . elfoglalta és elvette. . .”¹⁶

Aki megbecsülésre, megértésre, szeretetre tanította írásaival olvasóit, még becsületes temetési szertartásban is alig részesülhetett.

Bencze Imre

¹¹ BENCZE Imre, S. K. *teológiai iránya*, Lelkipásztor 1978. 415.

¹² OL. P. 608. 1609. 6–7 fol.

¹³ OL. P. 608. 1604. 3–4 fol. A levél aláírása olvashatatlan.

¹⁴ OL. P. 608. 98. fol. vö. Elenchus XVII. 11.

¹⁵ OL. P. 608. 1616. 38. fol.

¹⁶ OL. P. 608. 1623. 18–21. fol.

Csokonai Vitéz Mihály tervezett síremléke körül tört ki a magyar irodalomban nevezetes Árkádia-pör, 1806-ban. Kazinczy Ferenc ezt akarta vésetni a márványemlékre: ÁRKÁDIÁBAN. ÉLTEM. ÉN. IS! Ő persze, az „Et in Arcadia ego!” – jelmondatát fordította így magyarra, de hiába érvelt Poussinre és Schillerre hivatkozva, a konzervatív Debrecen csak ragaszkodott a maga igazához; nem volt hajlandó tudomást venni az „Árkádia” átvitt jelentéséről, vagyis a költészet ideális országáról s csak a régi szótárakból kivehető jelentést ismerte el, amely szerint „Árkádia kiváló marhalegelő volt, főleg számaraknak” – s így persze maga ellen irányuló gúnyt érzett Kazinczy javaslatában. Látnyosan ütközött össze a széphalmi irodalmi vezér és a „kálvinista Rómának” nevezett város vitájában az elavult barokkos irodalomestmény és a tizennyolcadik század árkádiai klasszicizmusa. Kazinczy a maga védelmére többek között ezt írta: „Árkádia, igenis, marhalegelő tartomány volt, és éppen azért, minthogy az volt, ottan virágoztak a műsák mesterségei leginkább. Innen nevezi Virgil is a maga két kedves énekeseit arcásoknak (Arcades ambo et cantare pares et respondere parati); – innen nevezik magokat így az olaszországi poesist tárgyazó társaságok, melyeknek a mi *Hannulikunk* is tagja.”¹ Kazinczy életművében nem ez az első alkalom, mikor az olasz Árkádia Akadémiát emlegette. 1791. január 7-én intézett levelet Batthyány-Strattmann Alajos herceghez, amelyben kifejtette, egy akadémia tervezetét. Először is kétségbeejtő képet fest Magyarországról, ahol anyagi eszközök és mecénások híján a szegénysorsú tehetségek biztos elkallódásra vannak ítélve. Szarkasztikus föltételezése szerint, ha a végzet azt a lelket, amelyet Voltaire-be vagy Raffaello-ba helyezett, egy bácskai parasztyermekbe küldte volna, soha sem jöttek volna létre e lángelmék remekművei. Majd előadja tervét, amely „a római Arcádiai Társaságnak példája szerint, (mellynek diplomája s törvényei – úgymond – kezem közt vannak) egy *Magyar Arcádiát* támasszon”. Szabályzata teljesen az olaszt követi. „A Magyar Liget Pásztorai”, vagy „A Magyar Arcasok” örökös főpásztora maga a herceg, örökös főjegyzője Kazinczy lenne. A „pásztorok” három karra oszlanának: 1. a „legelők” (a tulajdonképeni írók); 2. a „védők” (a mecénások); végül a „gyönyörködők” vagy „mulatók”: ezek lennének a közönséget képező asszonyok. A névadás is követné az olasz példát: csak hogy az árkádiai görög személy- és helyneveket itt a férfiaknál „hunnius, avar és régi magyar nevek”, az asszonyoknál nimfák és görög meg római asszonynevek helyettesítenék. A „legelők” vizekről, a „védők” hegyekről, a „mulatók” fáktól és füvektől vennék előnevet. Kazinczy magának például a *Bozsvai Aladár* nevet szánta. Az ülések nyitott ajtóknál tartatnának: hogy a rendőrség ne gondoljon titkos, felforgató összejövetelekre. Papoknak is mindig jelen kellene lenni: hogy a klérus se gyanakodjon ellen irányuló szervezkedésre. Már I. Ferenc uralkodik! A herceg – noha Kazinczy a levélben többször biztosította arról, hogy csak eszmei és nem anyagi támogatást vár tőle – nem is válaszolt a tervezetre.² Szauder József Gessner ihlető példáját tartja döntőnek Kazinczy Árkádia-tervében,³ fel kell azonban figyelniünk arra, hogy Kazinczy egy „diplomát” említ, amely keze között van; ez csupán az Árkádia egy magyar tagjától kerülhetett hozzá. S valóban, a római akadémianak több magyar tagja is volt a században: valamennyi latin költőként vált híressé. Költészetünk végigtekintése hasznos lehet mind a Magyarországon ez időben igen fontos szerepet betöltő neolatin költészet, mind az olasz–magyar irodalmi kapcsolatok további megismerése szempontjából.

Janus Pannoniustól fogva egészen a XIX. század második feléig a magyarországi neolatin költészet a legszorosabb kapcsolatban állott az olaszországgal. 1856-ban Wégh Imre a novarai csatáról írt eposzt: művét Itáliában nyomatta ki.⁴ Vállalkozása anakronisztikus: de korábban a XVII. sz. végén éppen a jezsuita egyetemi és főiskolai központok (Nagyszombat, Kassa, Kolozsvár) latin eposzköltői – akiket kevéssel utóbb a piaristák is követtek – vették a Zrínyi Miklós után megszakadt hősi-epikus költészet

¹ Magyarázó jegyzések a Csokonai sírköve iránt tett jelentésre. In: Fazekas Mihály Összes Művei. II. S. a. r. JULOW Viktor és KÉRY László. Bp. 1955. 314. (vö. eda. 311 sqq.)

² Kazinczy Ferenc levelezése. XXIII. kötet. (1927 óta előkerült, és kötetbe nem foglalt levelek gyűjteménye.) Közzéteszi: BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CS. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza (Kazinczy Ferenc Összes Művei. Levelezés. XXIII. k. [II. pótkötet]). Bp. 1960. Nr. 5665. 28–34.

³ SZAUDER József, A kassai „Érzelmei iskolája”. In: *A romantika útján*. Tanulmányok. Bp. 1961. 104.

⁴ TÉSI Edit, *Az utolsó magyarországi latin eposz*. EgyPhilK 1947. 104–106.

folytatásának feladatát magukra.⁵ Maga Zrínyi is a Tasso utáni olasz műfaji elmélet és gyakorlat eredményeihez kapcsolódott a maga eposzával,⁶ latin nyelvű utódai is figyelemmel kísérték az eposz olasz, francia és spanyol alakulását, szűsre tekintetében pedig kidolgozták a magyar romantikában központi szerepet játszó honfoglalási tematikát.⁷ Így haszonnal hidalták át a barokk Zrínyi és a romantikát inauguráló Vörösmarty közötti időbeli távolságot. Jelenits István hangsúlyozta kitűnő tanulmányában, hogy az iskolák latin nyelvűsége a százötvenéves török uralom és a felszabadító háború, polgárháborúk, felkelések által elpusztított országban szükségszerű volt: így tudták viszonylag gyorsan nyugat-európai nívóhoz kapcsolni a magyarországi művelődést.⁸ S miképpen a XVII. században a várak, most az iskolák váltak a költészet műhelyeivé. A műveltségi struktúra átalakulásával a latin nyelv előbb-utóbb szorító nyüggé változott, a századfordulón már lépten-nyomon támadják azt a nyelvet, melyet korábban egyenesen a „valódi nemzeti nyelv” volt, ahogy mondták: „patria, legalis, nationalis Hungarica lingua”, amely mellett a tulajdonképpeni magyar nyelv csak jelentéktelen, „lingua vernacula”.⁹ Ehhez a változáshoz azonban a latin kultúra nevelte föl a közönséget és az alkotókat egyaránt.

A kutatás jelenleg csupán kezdeteinél tart a tizenhetedik századi hazai latinság tárgyában. Még bibliográfiailag sem rendelkezünk kielégítő összeállítással a több ezer latin munkáról, (egy részük máig kéziratban), melyek a tudós értekezésektől a napisajtóig minden létező irodalmi és irodalomalatti műfajt felölelnek. Így persze esetleges az is, amit e termésnek a többi ország neolatin irodalmával való kapcsolatáról tudunk. Ezért nagyon jelentős a néhány ismert magyar Arcadia-tag költészetének vizsgálata, hiszen ez a fémjelzés, mondhatjuk, gócpontba helyezte működésüket és a rájuk eső nagyobb fényben talán megpillanthatunk olyan jelenségeket, amelyek fontosak az egész magyarországi neolatin irodalom – ebben az esetben a lírai költészet – szempontjából.

Patachich Ádám (1717–1784) az első árkádiai pásztor, akivel foglalkozunk. Nagyvárad püspök korában, mikor operát tartott fenn, lefordította *Metastasio* „Isacco figura del Redentore” c. azione sacrá-ját latinra. Nagyvárad tevékenységéről alapos összefoglalást készített Staud Géza¹⁰ s ezen az ülésszakon is volt már róla szó, Király Erzsébet előadásában.¹¹ Annyit kell csak erről megjegyeznünk, hogy a Wenceslaus Pichl által írott „Zelus Pastorum Bethlemiticorum” feltétlenül kiadandó, hiszen csupán a kalocsai kéziratos példányból ismerjük.¹² Miután azonban Patachich Kalocsa érseke lett, a szakirodalom – néhány elszórt utalástól eltekintve – elveszíti őt szem elől. Pedig 1776-tól, áthelyezésétől nyolc évvel később bekövetkezett haláláig igen élénk latin nyelvű irodalmi élet folyt érseki udvarában.¹³ Erről tanúskodik többek között két kéziratos gyűjtemény, amelyeket szintén Kalocsán őriznek. Az első az „Analecta poetica” címet viseli, a másikkal utólag adták a „Carmina” címet. Az „Analecta poetica”-t az érsek szertartásmestere, Balthasar Kobbe gyűjtötte össze.¹⁴ Igen változatos

⁵ Vö. SZÖRÉNYI László, *A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata. In: Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerk. SZAUDER József–TARNAI Andor. Bp. 1974. 567–645.; id: L'ideale eroico del Barocco nel poema gesuitico neolatino in Italia, in. Ungheria e nell'Europa centro-orientale. In: Venezia e Ungheria nel contesto del barocco europeo. A cura di Vittore Branca, Firenze, 1979. 331–350.*

⁶ Vö. SZÖRÉNYI László, *A Szigeti Veszedelem és az európai epikus hagyomány. Lit IV. 2. (1977) 27–39.*

⁷ Vö. SZÖRÉNYI László, *De carminibus heroicis Ovidium Vergiliumque imitantibus a patribus Societatis Jesu provinciae Austriacae saeculis XVII–XVIII scriptis. In, Acta conventus neo-Latini Amstelodamensis. Proceedings of the Second International Congress of Neo-Latin Studies. Edited by P. TUYNNAN G. C. KUIPER and E. KEßLER. Wilhelm Fink Verlag, München. 1979. 964–975.*

⁸ JELENITS István, *A latin nyelvű epigramma tizenhetedik századi piaristák költői gyakorlatában. ItK LXXIII. (1969) 176–198.*

⁹ Vö. BARTOS Imre, *A hazai latin nyelvű irodalom Bessenyei és Kazinczy korában. Székesfehérvár, 1932.*

¹⁰ Géza STAUD, *Adelstheater in Ungarn. (18. und 19. Jahrhundert). Wien, 1977. 105–155.*

¹¹ Vö. KIRÁLY Erzsébet előadását az 1979. novemberi olasz–magyar ülésszakon

¹² 1. Kalocsa, Érseki Könyvtár, É. K.; *Zelus Pastorum Bethlemiticorum In Cognoscendo, et Amando Verbo Divino In Terris Hospite Recens Nato.* Ezúttal is halásan köszönöm Köveshegyi András érseki főkönyvtárosnak a kalocsai kutatásaimban nyújtott segítséget.

¹³ Vö. LISCHERONG Gáspár: *Pray György élete és munkái. Bp. 1937.*

¹⁴ 1. Kalocsa, É. K. *Analecta Poetica* [...]. Adami e liberis Baronibus Patachich de Zajezda [...]

tartalmú. Kobbé belemásolta az érsek nyomtatásban megjelent latin verseit is; a nyomdai adatok feltüntetésével. Mivel ezek közül néhány azóta elveszett, e kötet egyetlen forrásunk. Ilyen például a „Phoenix redivivus”, amely 1762-ben a Hillebrabdt által épített nagyváradi püspöki palota alapkövébe lett elhelyezve. Ez a középkori magyar nagyság és szentség újraéledését ünnepli Szent László király városában, amikor a török barbárság és a protestantizmus után újra kezd föléledni. A vers történelem-szemlélete még igen sok korabeli alkalmi vers háttérében fölfedezhető. Új mozzanat a költemény második felében tapasztalható: a politikai és vallási újjászületés betetőzőjeként a költő a műzsákat és az antik isteneket hívja segítségül, hogy szenteljék meg a kultúra székhelyeként működő palotát. Íme, egy egyházmegyére, sőt egy palotára szűkítve a „*translatio studiorum*” gondolata; ezt a késő antik-középkori gondolatot a magyar tizenharmadik század igen felkarolta és nemzeti újjászületés-mítoszának egyik elválaszthatatlan részévé avatta. A latin nyelvű kortársak közül fölfedezhető a szintén Árkádia-tag „*Corineus Lapizius*”, azaz Franciscus *Sebastianovich* zágrábi kanonok (1741–1799) költészetében, mégpedig abban a nagyszabású költeményben, amelyet az évszázad egyik legnagyobb kihatású s alkalmi iratok tömegével üdvözölt művelődési eseményére, a nagyszombati egyetem Budára helyezésére írt 1780-ban: *Carmen ad regiae Universitatis Budensis*. . . etc.¹⁵ E költemény Zágrábban és Pécsen is megjelent: *Patachich* mindkét példányt megszerezte pásztor-társától. A vers epikus-mitológikus keretbe helyezi az Olympos és a Helikon Budára települését. De a „treszolatio”-gondolat kiteljesedése a magyar nyelvű költészetben következik majd be: a legtökéletesebb formában *Berzsenyi* Dániel: Himnusz Keszthely isteneihez c. ódájában, amely a nemzeti újjászületés mítoszt, a Patachich-féle főnix-jelképet immár a felvilágosodás történetfilozófiájának keretébe helyezi. De térjünk vissza *Syrasius Acrotophorius*-hoz, azaz Patachich érsekhez, szintén elveszett nyomtatványt őriz számunkra az *Analecta* következő darabja: a „Palma Belliducis”.¹⁶ Ez *chronostichon*-sorozat, *disztichon*okban írva, úgy hogy mindegyik sor kiemelt betűit számjegyként összeolvasva, megkapjuk a schweidnitz-i csata évét, 1757-et, amikor a vers ünnepelt hőse, gr. Nádasdy Ferenc tábornok, Mária Terézia kedves hadvezére legyőzte a poroszokat. A vers igen érdekes, mert összeolvasztja az újabb keletű, árkádikus típusú pindaroszi hangütést a barokk előző századból megmaradt mesterkedő gyakorlatával, a *kronostichon*nal. Ennek az utóbbi gyakorlatnak legnagyobb tizenharmadik századi képviselője nálunk a piarista *Halápy* Konstantin (1698–1752). Ő igen sok anagrammát és más effajta, „kabalisztikus” verset is alkotott. *Horányi* Elek, a nagy piarista írói lexikon szerzője szerint gr. *Csáky* Imre esztergomi érsek azért kapta meg a bíbort, mert a császár fiának születésére 1716-ban saját neve alatt beadta *Halápy* egy kabalisztikus *genethliakonját*.¹⁷ Modernebb ízlésre mutatnak „*apologus moralis*”-nak nevezett állatmeséi (1747), amelyekhez talán *LaFontaine*-t is olvasta.¹⁸ E kötete végén elégiai méretekben írott verseit is közli. Köztük van egy furcsa látomás-vers: az antik görög-római alvilág válogatott borzalmakkal tarkított leírása; amelyről címben azt írja, hogy azok kedvéért közli, akik az effélében gyönyörködnek. Itt őrizte meg azonban *Koricsányi Márk* (1705–1752), a fiatalon elhunyt piarista rend- és költőtárs episztoláját is. *Koricsányi* talán az egész század legszeniálisabb latin költője. Életéről alig tudunk valamit, versei legnagyobbbrészt elvesztek. A mecenaturára épülő irodalom másik, alkotói oldalán szükségszerűen fellépő toposzra, mégpedig a támogatás híján elpusztuló kultúra toposzára az elvaduló kertre építi költeményét. A nyomorgó és betegségekkel küzdő piarista látomásában épp az ellenkezője történik, mint amit a kultúraápoló főpapok láttattak: nem a műzsák költőznek ide, hanem az ország pusztul el a műzsák hiányában. Önmagát élő holttestnek látja, az irodalomról pedig így szól:

Barbara si revoces ab origine saecula, nunquam
Vilius, atque meo tempore, Carmen erat.
Eloquar? an sileam? tamen id, quod sentio, dicam:
Multis prae Latio sordida Cyprus olet.
Nullus non Danaen rigat auro, nemo Minervam;

¹⁵ Vö. SZÖRÉNYI László, *Poésie latine entre 1770 et 1820*. Neohelicon IV. 1–2. (1976) 271–302.

¹⁶ *Analecta Poëtica* pp. 9–11.

¹⁷ Vö. FRIEDREICH Endre, *Halápy Konstantin piarista latin költő emlékezete. (1698–1752) In, A temesvári kegyesrendi főgimnázium értesítője. 1902–1903. 1–55.*

¹⁸ Vö. FRIEDREICH Endre, *uo. 48*.⁴

Nam nisi sit Thais, nulla Thalia sapit.
 Si fescenninum crisparet Lesbia plectrum,
 Si tua materiem, Naso, Corinna daret:
 Stringeret illorum quis non ceu simia partum?
 Quis nollet Musae sponsulus esse meae?
 Una profana Thesis Patronos invenit; unum
 Vix Mecaenatem tota Poesis habet.
 Restat idem Latio, quod habebat Graecia fatum,
 Jam fiet pecudum sylvā, quod hortus erat.¹⁹

Takács Sándor, valamint Jelenits István tanulmányaiból tudjuk, milyen keserves sorsa volt a piarista tanároknak.²⁰ De az egész vers katasztrófahangulata, egységes világszemlélete és a vallási vigaszt nélkülöző pesszimizmus nem magyarázható csupán életrajzi okokkal. Feltétlenül tovább kell kutatnunk a fölkelhető forrásokban, ki kell adni verseit és Koricsányi műveltségéről, olvasmányairól kell többet tudnunk. Különböztethetetlen, miért szólal meg a filozófiai „cinizmusnak” ez a hangja, félévszázaddal Csokonai Vitéz Mihály nagy költészete előtt. Az idézett elégiában sok homályos célzás van. Például egy helyen a világ romlásának példájául hozza fel, hogy Verona fölött Piacenza győzedelmeskedik. A vers végén pedig abban reménykedik, hogy egyszer majd Firenze polgára lehet ő, akit most száműzöttként Macerata alig fogad be. Itt talán az Árkádiával való elégedetlenségére céloz, mert az alapító Crescimbeni maceratai volt.²¹ Mindezt azonban csak további vizsgálatok dönthetik el. Búcsúzzunk el tőle azzal a verssel, melyet a Zaránd-megyei mezővárosban, Szent-Annán írt, halála előtt közvetlenül, féloldalára megbénulva az agyszélhűdéstől:

Fessa super fluctus, quo tollat brachia non est
 Ultima naufragii fracta tabello mei.
 Sed morieris? ait livor, nil horreo mortem
 Tutus, et in media vivere morte sciam.
 Desperato nihil, si nil speravero, vitam
 Quisque nihi mortem tollere nemo potest.²²

Halápy-tól, illetve az őt is ihlető német és lengyel barokk neolatin költészettől szakadt el a piarista költők következő nemzedéke. Ennek a nemzedéknek legkiválóbb képviselője az epigrammista *Conradi* Norbert. Megváltozott, klasszicizálódott költői eszményeit jelzi, hogy a században ő adja ki először a hazai neolatin költészet klasszikusát, *Janus Pannonius*.²³ Sajnos, az ő versei is jórészt még kéziratban vannak. A század közepén tehát már időszerűtlen a mesterkedő technopaignionok és más barokk költői játékok hagyománya. Patachich a „Palma Belliducis”-ban már csak kísérő, színező motívumnak használja. A döntő a pindaroszi típusú, ódai heroizmus; igen figyelemreméltó, hogy Faludi Ferenc (mint Szauder Máriától tudjuk, szintén Árkádia-tag) lírájában szintén egy Nádasdyra írott óda képviseli az árkádikus költészet e válfaját. Köztudott, hogy ez az ódai hangütés milyen döntő szerepet játszik majd *Berzsenyi* Dániel költésztében.²⁴ Közélebből megvizsgálандónak tartom Giulio Cesare Cordara jezsuita árkádikus költő viszonyát magyar kollégáihoz. Tudjuk, hogy Faludi – aki személyes barátja volt – lefordítja egy drámáját.²⁵ Hozzá kell azonban tennünk, hogy Cordara 1750-ben kiadta

¹⁹ *Elegia X. Sive Apologia B. Marci à S. Davide*, [. . .] Die 16. Maji. Anno 1747. In, *Contantinus à Passione: Apologorum moralium libri VI Elegiarum unicus*. [. . .] Tyrnaviae. 1747. 387–388.

²⁰ Vö. TAKÁTS Sándor, *A főváros alapította budapesti piarista kollégium története*. Bp. 1895.; JELENITS István, uo.

²¹ Vö. Antonio PIROMALLI, *L'Arcadia*. Seconda edizione. Palumbo Editore, S.a. S. sqq.

²² I. Alexius HORÁNYI, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, [. . .] Viennae. 1776. Pars II. 430–431.

²³ Vö. VARGA Zoltán, *Conradi Norbert Janus Pannonius-kiadása*. In, *Régi magyar tudományos diákköri kiadvány*. Bp. 1977.

²⁴ Vö. BARTA János, *Berzsenyi*. In: *Klasszikusok nyomában*. Esztétikai és irodalmi tanulmányok. Bp. 1976. 404–415.

²⁵ Vö. FALUDI Ferenc, *Caesar Aegyptus földjén* [. . .] Kiadta: GÁLOS Rezső. Győr, 1931.

Rómában a Collegium Germaniam-Hungaricum történetét: ennek a könyvnek magyar vonatkozásai még földérintetlenek. Szintén közelebbi vizsgálatra várnak e költő eklogái. Carducci és Toffanin is nagyra becsülték Cordarát, aki Nivildus Aphronius nevet viselt Arcas-ként és „Ecloghe militari” című gyűjteményét latinul is kiadta. Ezek a versek szerencsésen elegyítik a pásztori és a heroikus hangot a valóságos népelet és szemű megfigyelésével.²⁶

Visszatérve a kalocsai „Analecta poetica” vizsgálatához, Gánóczy Antal személyében újabb Árkádia-tagra bukkanunk. E nagyváradi kanonok neves történész és teológus volt: megírta a Szent László alapította váradi egyházmegye történetét is; és sokat vitatkozott a legnagyobb jezsuita történet-tudóssal, Pray Györggyel. Teológusként hatalmas könyvet tett közzé magyarul a szentségekről. „A’ szent sacramentumoknak, vagy vagyis az evangeliombéli szentségeknek magyarázása.” (Nagyvárad, 1779.) Világos, egyszerű, közérthető, mondhatni klasszicista prózát ír; úgy népies, hogy kerüli a magyar népiességre mélyen beívódott barokk körülményeskedést; lehetetlen rajta föl nem ismerni Faludi próza-stiliztikájának hatását. Több más külföldi tudós társaság mellett 1779-ben választották tagjává az Arcadiának; talán Faludi Ferenc megüresedett helyére. Pásztorneve *Floridenus Meonius* lett. Öt évvel korábban *Metastasióból* ő készítette az első magyar fordítást, az „Izsákot”: tudjuk, ez elvezett, vagy lappang.²⁷ Mihálóczy György, a nagyváradi főgimnázium igazgatóhelyettese szép latin verssel köszöntötte az újdonsült pásztort; ennek címe: *Carmen Paranympheum*.

(...) Iam fama per orbem
Totem multimodis celebrat Te candido linguis,
Maioremque refert Patriae, diem laetior Urbes
Personat Hungariae qui per Te, ignota peregre
Vis animi Hunnorum Latia florescere primum
Coepit in ARCADIA. Quos nunc gratamur honores?
Vidimus, et laetis cincturos tempora lauros
Rursum innecti hederis, notamque revitere frontem.²⁸

Azért idézzük ezt az alkalmi verset, mert újabb toposzt tartalmaz, amely a nemzeti líra későbbi szakaszában újabb meg újabb metamorfózisokon megy át, de már eddig is szép múltja van: ez pedig a magyar kultúra viszonya a külföldi elismeréshez. Az alapján véve horatiusi toposzt ezerszer meg ezerszer variálták Janus Pannoniustól kezdve a magyarországi neolatin költők is, de konkrét értékét mindig az szabtta meg, hogy az illető kor hogyan látta: lemaradt-e a magyar kultúra a nyugat-európai-tól, vagy tartja vele a lépést? Mihálóczi verse tanúskodik róla, hogy az Arcadia Akadémia beleépült ebbe a szimbólumrendszerbe: belé felvételt nyerni egy magyarnak ugyanolyan nemzeti diadal, mint Horatiusnak

„princeps Aeolium carmen ad Holos deduxisse modos.” – azaz, ha kibontjuk e kép tartalmát: a görög lírát, mint győztes hadjáratból hazatérő hadvezért, ő hajtotta végig először a Via Sacrán.

Gánóczy az *Analectában* egy hosszabb kompozícióval szerepel. Címe *Miserabile carmen*. A Kalocsára költöző *Patachich*-től búcsúzik benne 1776-ben a megszemélyesített Bihar megye, a váradi egyház, a káptalan, a rezidencia, az iskolák. Ez utóbbiak szájába adja Patachich költői érdemeinek magasztalását, az Árkádia emlegetését Gánóczy. Érdekes, hogy az *Analecta* összeírója, *Kobbe* az eredeti címet szórendcserével „*Carmen miserabile*”-re változtatta. A tudós történész-kanonok pedig nyilván *Rogerius* középkori „*Miserabile carmen*”-jére célozott, amelyet, mint a tatárjárás elsőrendű forrását frissen is kiadta *Schwandtner* Bécsben, 1746-ban.

Az *Analectá*-ból kibontható írói kör, e kalocsai fiók-Árkádia legérdekesebb figurája az érsek mellett kétségtelenül *Jacobus Mariosa*, az olasz könyvtáros-pap, aki, miután elkészítette a több tízezres kötetes könyvtár katalógusát, visszatért Itáliába. Az *Analecta* több tucat versét őrzi: ezek között van nagyszabású ditirambustól a csípős, rögtönzött epigrammáig mindenféle. Patrónusa Árkádia-tagságát például beszéli el:

²⁶ Vö. *Die Hirtenflöte. Bukolische Dichtungen von Vergil bis Gefner*. Ed.: Harry C. SCHNUR – Rainer KÖSSLING, Leipzig, Reclam, 1978.

²⁷ Vö. ZAMBRA Alajos, *Metastasio „Poeta Cesareo” és a magyarországi iskoladráma a XVIII. század második felében*. EgyPhilK. 1919. 1–74.

²⁸ Vö. Horányi, uo. „Gánóczy”

Namque olim egregias, cumprimum flexit ad artes
 Ingenium, velut icta silex, abstrusa refulsit.
 Ignea vis animi: teneris et protinus annis
 Ascraeos rapiens, Phaebea ex arbore, labris
 Admovit calamos; argutis excita sylvis
 Tum subito Arcadia insonuit, cantuque remugit
 Maenalus, et culti numerosa arbusta lycae.²⁹

Külön kéziratos kötetben fennmaradt *Mariosa* pásztorjátéka is, amelyben Patachich pásztorrá választását dramatizálja antik bukolikus díszletek között. Címe: „Syrasius rure Acrotophoric donatus.” E darab léte azt látszik bizonyítani, hogy Patachichnak Kalocsán is volt színháza.³⁰

Patachich személyes indíttatású, nem hivatali alkalmakhoz kötődő verseit jórészt *Mariosa* ihlette, akivel állandóan ugratják egymást, az érsek tréfálkozik könyvtárosa iszákosságán, az olasz pap pedig főnöke közhívére panaszkodik. Egyszer a szerelmi líra toposzkincsét teszik paródia tárgyává egy költői versenyen, ahol az érsek azt kéri Mariosától, hogy üljön fölőbb az asztalnál, *Mariosa* pedig úgy vonakodik, mint a szemérmes szűzlány, aki tisztességtelen ajánlatot kapott. De az intimitás irányába tolódott alkalmiság szülhet például epigrammát a dinnyéről vagy a mocsárszárító gát fölavatásáról is. Patachich különben nemcsak világi költő volt, az *Analecta* tartalmazza néhány megindítóan áhítatos foháskodását és védszentjeihez intézett verseit, melyeket összízületi gyulladása egy súlyosabb szaka-szában írt, mikor napestig ágyához volt szögezve. De őriz a kalocsai könyvtár egy egész kötetnyi disztichonos verset is tőle, amelyen végigmenve az egyházi naptári év ünnepein, minden napra ír egy-egy szenthez verset.³¹ A választás árulkodó: Szt. Lászlóról, akit a legnagyobb királynak nevez, ír verset; hiszen korábban váradi püspök volt s Várad Szt. László városa. Szent Istvánról viszont, aki pedig központi szerepet játszik a magyar barokk állammisztikában, nem ír. Modern beállítottsága beveszi Szalézi Szent Ferencet, és Borromei Szent Károlyt, de még vannak ellenreformációs velleitárai is. Erről tanúskodik többek között a Győzelmes Szűz Máriához (II. Ferdinánd patrónája volt a fehérhegyi csatában) írott verse. Legérdekesebb a Szent Gellérthez, Magyarország apostolához (egy-úttal a velencei–magyar ülésszakok védőszentjéhez) írott verse, amelyben kesereg saját kora romlottsága s az igaz kereszténységtől való eltávolodása miatt s kéri az eget, hogy küldje le újra Szent Gellértet. (Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az évek azok, amikor a katolikus hitvédelem kezdi nálunk is felvenni a harcot a felvilágosodással.)³² Az *Analecta*ban összegyűjtött epigrammák között is van sok olasz vonatkozású.

Az egyik egy újsághír nyomán keletkezett: *Corilla* költőnőt Rómában babérrel megkoszorúzták. Az érseket ez csípős összehasonlításra ingerli hajdani váradi segédkönyvtárosa, az alkoholista *Lippo* és a csapodárnak elképzelt költőnő között. Megjegyzendő, hogy ez a típus a századvégi latin epigrammában nagyon gyakori: újsághírek, napi szenzációk indítják sokszor versírásra *Zimányi* Lajos piaristát vagy *Szerdahelyi* György Alajos jezsuitát.³³ A versre indító alkalom lehet egy Montgolfiere-típusú léggömb feleresztése, egy ló meszesgödörbe zuhanása – vagy *Mariosa* elutazása. Erről Zimányi mellett többen írtak: az olasz abbé volt e kis irodalmi kör lelke. Beletartozott különben e költők közé a pesti egyetem szinte egész tanári kara: *Patachich* volt az egyetem főfelügyelője, s a tanárok között sok exjezsuita volt. *Mitterpacher* Lajos, a közigazdász ugyanígy szerepel itt, mint *Palma Ferenc* Károly a történetíró, aki érdekes kiadatlan latin naplójában ír a kalocsai udvarról,³⁴ vagy maga *Pray* György – hogy a többi most fel se soroljuk. *Pray* György különben fiatal korában, Trencsénben és Nagyváradon a hazai *Metastasio*-receptió úttörője volt. A szakirodalomban ismeretlen, hogy lefordította a „Giuseppe riconosciuto dai suoi fratelli” című drámát és Nagyváradon 1746-ban nagy sikerrel elő is adatta.³⁵ Az

²⁹ L. *Analecta Poëtica*, pp. 41 sqq.

³⁰ L. uo.

³¹ L. Kalocsa, Érseki Könyvtár. *PATACHICH, Poemata* [...]

³² Vö. BRUNNER Emőd, *A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem*. Pannonhalma, 1930.

³³ Vö. SZÖRENYI László, uo. Sopra, nella nota N°. 15.

³⁴ L. Kalocsa, Érseki Könyvtár, *Diarium* [...] Francisci Caroli Palmae. MS 256.

³⁵ Vö. LISCHERONG Gáspár, uo.

árkádikus költészet és költészettanok ismerete meglátszik fiatalkori, 1749-ben írott eposzán is, amely a sólymok nevelésétől, szokásairól és vadászataról szól. A költeményben megrajzolt öreg csallóközi halász a maga rusztikus, idealizált életvitelével pontról pontra megfelel az árkádikus nép-eszménynek. (Ezt az eszményt különben *Szerdahelyi* György Alajos később igen részletesen kifejtette – részben *Cordarára* támaszkodva – „Poesis narrativa” c. könyvében (Buda, 1784))³⁶ Itt a bukolikus, árkádikus költészet igen részletes elméletét adja és mint ezen eszmények mintaszerű megvalósítóját tárgyalja *Faludi* Ferenc eklogáit. Pray különben említett tankölteményében tanúbizonyságot tesz a modern pszichológia ismeretéről is, az álomról, valamint az állati és az emberi lélek különbségéről és hasonlóságáról olyasfajta nézeteket fejteget, mint *Lametrie* a két évvel korábban megjelent „L’homme machine”-ben – s *Jelenits* István feltételezése szerint – *Muratori* traktátusát is ismerhette: „Della Forza della Fantasia umana”.³⁷ (1745) Kár, hogy Pray később kevés verset írt; két kiseposza, amelyek egy-egy történelmi eseményhez fűződnek a század végén barokkos irányban visszafejlődő jegyeket mutat.³⁸ Érdekeseek viszont a Pannonhalmán őrzött kiadatlan epigrammái, melyekben főleg Napóleon egyiptomi hadjáratával foglalkozik.³⁹

Rövid szemlénket az idő rövidsége miatt kénytelen vagyunk lezárni. Eddig nem beszéltünk még a magyarországi latin költészet néhány kiemelkedő figurájáról, mint a Jób könyvét hexameterbe átiró *Lázár* János grófról, vagy a vele költői levelezésben is álló *Bajtay* Antal, piaristából lett erdélyi püspökről,⁴⁰ vagy az Olaszországban is elismert tudós jezsuita tankölteményíróról, *Molnár* Jánosról.⁴¹ Erdemes megemlíteni *Révai* Miklóst is, a lírikus *Faludi* felfedezőjét és propagátorát, aki ugyan elég hamar áttért a latinról a magyar nyelvű költészetre, de két latin kötetében vannak maradandó darabok, például a *Sannazaro* imitációjával készült elégia *Csanád* romjaira.⁴² A legfontosabb azonban, hogy néhány tendenciát, néhány lehetőséget, költői sors-típust és toposz-fajta mutassunk fel ezen irdatlan nagyságú neolatín termésből, mégpedig olyanokat, amelyeket az Árkádia befolyásolt. A végére hagytuk a legfontosabbat: a Kazinczy által is kiemelt *Hannulik* János Krizosztom nagykirályi piaristát, ahogyan Európa-szerte emlegették: a XVIII. század Horatiusát, akit *Seralbus Erimanticus* néven választottak 1782-ben az Árkádia tagjává. Róla azért nem beszélünk részletesen, mert rendelkezésünkre áll *Varga* László könyve (1938), amely már jelezte azt a hatalmas szerepet, amelyet *Hannulik* ódaköltészete játszott *Virág* Benedek és *Berzsenyi* Dániel költői nyelvének kialakításában.⁴³ Persze, vele kapcsolatban is rengeteg a tennivaló, hiszen még összes versei sincsenek kiadva. Részletesen érdemes megvizsgálni viszonyát *Metastasio*hoz és más árkádiai költőkhöz is (így a kortárs *Arcadia* „custos generalis”-ához, *Morei*-hez).⁴⁴

Például *Hannulik* lefordította 1776-ban *Metastasio* versét: „La deliziosa imperial residenza di Schönbrunn”. Azaz: *Laudes regii Vindobonensis secessus Schönbrunn, quas Abbas Petrus Metastasio Italice scripsit Anno 1776.*⁴⁵ A fordítást *Metastasio* megkapta s azt mondta róla, hogy jobb, mint az eredeti.⁴⁶ Mindenesetre más. *Hannulik* láthatóan magáévá tette a mottóként idézett Horatius-mondást: „Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpres”. *Metastasio* költeménye arra az egyszerű retorikai fogásra épül, hogy a költő – nem bízván ihletében – vonakodik a múzsa intésének eleget tenni, aki így azután maga írja le a park és a palota csodáit. A végén megjelenik a kert királynője, maga a császárnő, s erre zendül meg újra a lant. *Hannulik* viszont azért vonakodik eleget tenni a Múzsának,

³⁶ Vö. RADNAI Rezső, *Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772–1817*. Bp. 1889.

³⁷ Vö. Lodovico Antonio MURATORI, *Dal trattato „Della forza della fantasia umana”*. In: *La filosofie morale e altri scritti etici inediti ed editi*. Ed.: Piero G. NONIS. Edizioni Paoline, Roma, 1964. 1133 sqq.

³⁸ Vö. SZÖRÉNYI László, *Pray György költészete*. (Sajtó alatt)

³⁹ I. Pannonhalmi Főkönyvtár 118. G. 18/10. Manuscripta a Cl. Pray, tom V. pp. 267–270.

⁴⁰ Joannis Com. LÁZÁR [. . .] *Opera poetica Varii argumenti*. Claudiopoli, 1765.

⁴¹ Ioan. Bapt. MOLNÁR, *Phytologicon, complexum historiam naturalem vegetabilium*. Budae, 1780. (vö. *Efemeridi letterarie di Roma*. Num. VI. 1781. Li 10. febraro).

⁴² Vö. DÁNIEL Edit, *Révai Miklós latin nyelvű költészete*. Bp. 1943.

⁴³ VARGA László, *Hannulik János a XVIII. század Horatiusa*. Debrecen, 1938.

⁴⁴ Vö. Giuseppe TOFFANIN, *L’Arcadia*. Saggio storico. III. Edizione, Bologna, 1958.

⁴⁵ Ioannis Chrysostomi HANNULIK [. . .] *Lyricon libri II*. M. Karolini, 1780. 6–18.

⁴⁶ Vö. J. Ch. HANNULIK [. . .] *Lyricon liber tertius, et quartus. Ac unus epodon*. M. Karolini, 1781. 17^a

mert pusztá sivatagban, téli világban, a költészettől idegen tartományban érzi magát, ahol a költőnek nincs mit keresni. S egyszerre varázsos látomásként emelkedik fel előtte a mesés palota.

Szauder József abban látta Metastasio Magyarországra gyakorolt hatásának egyik legfontosabb jótéteményét, hogy megtanította a magyar költőket – Faluditól Csokonain át Kazinczyig – az autonóm esztétikai szemléletre.⁴⁷ Ezt hangsúlyozta Sárközy Péter előadása is az egész Árkádiáról!⁴⁸ Igaz ez a megállapítás a magyarországi latin költészetre is. Hadd fejezzük be egy hivatkozással *Metastasio* magyarországi élményeire. A költő 1741 őszét és telét – a háborús készülődések s a fenyegető járvány elől elhúzódva – Csáktornyaán töltötte, hajdan *Zrinyi*, most az *Althann* grófok birtokán. (*Fubini* tévesen azt hiszi, hogy Csáktornya Horvátországban van.) Ideiglenes otthonát „isola inacantatá”-nak nevezi, egy Luigi di Canaléhoz írott levelében.⁴⁹ A költészet „elvarázsolt szigete”, hogy felhasználjuk Metastasio formuláját, az Árkádia jelképvilágában éppen ez időben alakul át s készül helyét átadni a romantika kedvelt varázsszigeteinek – mint ahogyan pld. Heinz *Schleffer* kifejti. Nekünk, magyaroknak is megvan ez a varázsszigetünk, először talán Vörösmarty romantikus költészetében. S ez a Vörösmarty is – kezdetben – latinul verselt.⁵⁰

Szörényi László

⁴⁷ Vö. SZAUDER József, *Metastasion in Ungheria*. In: *Studi in onore di Natalino Sapegno*. vol. III. Roma, Bulzoni, 1977. 309–334.

⁴⁸ SÁRKÖZY Péter, *A XVIII. századi olasz költészet alakulása az Árkádiától a preromantikáig*. FilK 1977. 65–76.

⁴⁹ Pietro METASTASIO, *Opere*. A cura di Mario FUBINI Ricciardi, Milano–Napoli. 615. sqq.

⁵⁰ L. VÖRÖSMARTY Mihály. *Kisebb költemények*. I. Ed.: Károly HORVÁTH. Bp. 1960.